

PROŠLOST

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu historiju

Broj 51
Godina XXVI
Maj, 2021.
[str. 15-24]

© Monos 2021

PROŠLOST

Proglašenje džihada na području Okružja tuzlanskog, 1914. godine

Prof. dr. Adnan Jahić

Krajem oktobra 1914. godine vojno, politički i ekonomski oslabljeno Osmansko carstvo ušlo je u Prvi svjetski rat na strani Centralnih sila, s nadom da bi na krilima njihove pobjede u ratu moglo ostvariti vlastiti preporod i napredak u poslijeratnim godinama. Da bi se ulasku dala odgovarajuća politička i motivacijska osnova, sultan i halifa, Mehmed Rešad V proglasio je sveti rat – džihad – i pozvao muslimane na borbu protiv “zakletih neprijatelja islama”, zemalja okupljenih u silama Antante, a posredno i njihovih saveznika i pomagača. Džihad se odnosio i na muslimane Bosne i Hercegovine, koji su, boreći se u jedinicama austrougarske vojske, ispunjavali svoju muslimansku dužnost učestvovanja “imetkom i životom” u svetom ratu. Ovaj rad govori o proglašenju džihada u Bosni i Hercegovini, sa posebnim akcentom na Okružje tuzlansko, te entuzijazmu onovremene bošnjačke vjerske i građanske elite koja je lojalno i bespogovorno primila poziv halife na džihad i pozvala svoje sunarodnjake na svaku žrtvu za dobrobit kako Austro-Ugarske monarhije, tako i muslimanskog ummeta u cjelini.

Ključne riječi: džihad, Veliki rat, 1914., Osmansko carstvo, Bosna i Hercegovina, sultan, halifa, šejhul-islam, muslimani, vjera, politika, lojalnost.

UVOD

Za razliku od Drugog svjetskog rata, zbivanja u Bosni i Hercegovini za vrijeme Prvog svjetskog rata ostala su još uvijek nedovoljno rasvijetljena u historijskoj literaturi koja se bavi savremenom historijom Balkana i događajima koji su prethodili nastanku jugoslavenske države 1918. godine. Ako su vojna i politička dimenzija tih zbivanja donekle i dobile primjeren historiografski tretman u studijama i člancima jednog broja autora,¹ nije to slučaj sa temama iz kulturne i socijalne histo-

¹ Ovdje donosimo samo važnije naslove: Hamdija Kapidžić, “Aus-

rije, napose složenim pitanjima iz oblasti međuetničkih i međukonfesionalnih odnosa, pitanjima vjerske i nacionalističke mobilizacije, pitanjima zločina, stradanja i žrtava, izbjeglištva, promjena koje su trpile lokalne zajednice u uslovima ratnog pustošenja, pljačke, gladi i neimaštine – sve ove teme još uvijek čekaju cjelovitu i sistematičnu naučnu obradu, za koju, čini se, bosanskohercegovačka historiografija još uvijek ne pokazuje potrebiti interes. Sa kakvim prtljagom ratnog naslijeđa su južnoslavenski narodi, uključujući narode Bosne i Hercegovine, ušli u Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. godine samo je jedno od pitanja koja ukazuju na važnost izučavanja gornjih tema za prodiranje u zbilju političko-nacionalnih i društvenih odnosa u novostvorenoj državi. Da li je i u kojoj mjeri bilo istine u tvrdnji političara Šerifa Arnautovića da među narodima/vjerama buduće jugoslavenske države zjape nepremostive psihološke, kulturne i

tradijske razlike i da je dosta “mala šetnja kroz naše šehar Sarajevo i kroz bijeli Zagreb ili kroz Stolac i Petrinju pa da se na svakom koraku očigledno vidi grdna razlika i prilika, i običaja, i način[a] života i svega drugog”?² Kakvo raspoloženje su kod Arnautovićevih sunarodnjaka stvarali, primjerice, napisi o Prvom balkanskom ratu na stranicama lista *Narod*, koji je, obuzet nacionalističkom euforijom, veličao ratne napore srpske i crnogorske vojske, a satanizirao Turke Osmanlije, prenoseći u svom “naročito izdanju” proglas Odbora za prikupljanje priloga za Crveni krst na čelu sa Gligorijem M. Jeftanovićem u kojem je stajalo kako su društva Crvenog krsta Kraljevine Srbije i Kraljevine Crne Gore preuzela na sebe “dužnost Kosovke djevojke, da iz krvi vade junake ranjenike, da im vida rane i ublažuje bolove”? I sam Bog poziva Srbe Bosne i Hercegovine da pomognu svoju braću koja se junački bore “za sjajniju budućnost Srbinnu”.³ Mada se u godinama pred

tro-ugarska politika u Bosni i Hercegovini i jugoslovensko pitanje za vrijeme Prvog svjetskog rata”, *Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine*, IX/1957, Sarajevo, 1958, 7–55; Ferdo Hauptmann, “Kombinacije oko državnopravnog položaja Bosne i Hercegovine na početku prvog svjetskog rata”, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, XI/1960, Sarajevo, 1961, 87–109; Nikola Petrović, “Zajednički austro-ugarski kabinet i jugoslovensko pitanje 1912–1918. “; u: *Jugoslovenski narodi pred Prvi svetski rat*, Srpska akademija nauka i umetnosti, CDXVI/61, Beograd, 1967, 725–760; Bogdan Krizman, “Bosna i Hercegovina i jugoslovensko pitanje u 1918. godini”, *Prilozi*, Institut za istoriju radničkog pokreta Sarajevo, br. 4, Sarajevo, 1968, 89–122; Milorad Ekmečić, *Ratni ciljevi Srbije 1914*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1973; Luka Đaković, *Položaj Bosne i Hercegovine u austrougarskim koncepcijama rješavanja jugoslovenskog pitanja 1914–1918.*, Univerzal, Tuzla, 1981; Bogdan Krizman, *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu. Hrvatsko-srpski politički odnosi*, Globus, Zagreb, 1989; Milorad Ekmečić, *Stvaranje Jugoslavije 1790–1918*, knj. 2, Prosveta, Beograd, 1989; Zlatko Matijević, “The Political Activities of Dr. Ivo Pilar on the Eve of the Demise of the Habsburg Monarchy (1915–1918)”, *Pilar*, Časopis za društvene i humanističke studije, god. I, br. 2 (2), Zagreb, 2006, 69–88; Marc Stefan Peters, “Koncepcije rješavanja južnoslavenskog pitanja Stjepana baruna Sarkotića”, u: *Međunarodna konferencija Bosna i Hercegovina u okviru Austro-Ugarske 1878–1918*, Zbornik radova, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2011, 133–142; Đorđe Mikić, *Austrougarska ratna politika u Bosni i Hercegovini 1914 – 1918.*, Nezavisni univerzitet Banja Luka, Banja Luka, 2011; Werner Schachinger, *Bošnjaci dolaze. 1879. – 1918. Elitne trupe u K. und K. armiji*, Cambi, Lovran, 1996; Zijad Šehić, *U smrt za cara i domovinu. Bosanci i Hercegovci u vojnoj organizaciji Habsburške monarhije 1878–1918.*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2007; Adnan Jahić, “Bošnjaci u procesima rješavanja jugoslovenskog pitanja u Prvom svjetskom ratu”, u: *Vrijeme izazova. Bošnjaci u prvoj polovini XX stoljeća*, Bošnjački institut – Fondacija Adila Zulfikarpašića, Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju, Sarajevo – Zagreb, 2014, 69–140; Omer Hamzić, “Značaj Prvog novembra za Bosnu i Hercegovinu u prijelomnoj 1918.”, u: *Prijelomne godine bosanskohercegovačke prošlosti*, Zbornik radova, knj. 1, Institut za historiju, Sarajevo, 2021, 337–368.

2 “Miramurl”. Treći list g. Šerifa Arnautovića, *Hrvatski dnevnik*, br. 194, 30. kolovoz 1917, 1.

3 “Srpskom narodu Bosne i Hercegovine!”, *Narod*, br. 235 v), 9. (22.) oktobra 1912, 1. U srpskom listu *Balkanski rat* vidljivo je predstavljanje Prvog balkanskog rata kao “namirivanja pravde” za izgubljeno Kosovo i oruđa obnove stare slave srednjovjekovne srpske države. Zatiču se pojmovi *Dušanov Bog*, *Osvećeno Kosovo*, *Dušanov građanin Skoplje na Vardaru*. Vidjeti: *Balkanski rat u slici i riječi*, br. 1, Beograd, 20. januara 1913. Za Balkanske ratove

Prvi svjetski rat nerijetko grlato zagovaralo i *dokazivalo* bratstvo i zajedništvo bosansko-hercegovačkih naroda, uvid u neke od novinskih polemika u predvečerje Velikog rata⁴ bacaju svjetlo na dubinu jazova koji su dijelili stremljenja i interese onovremenih Srba, Hrvata i Bošnjaka i njihovih elita – u državi koja je nastojala držati pod kontrolom svoje različitosti i krize i učiniti ideju carstva održivom i snažnom uprkos bujajućim nacionalizmima i glasovima protiv starog društvenog poretka.

Ovaj članak bi mogao biti skromni podsticaj novim istraživanjima koja bi nam približila poglede na Veliki rat u Bosni i Hercegovini 1914. i nacionalno-političke i društvene odnose u pokrajini čije je stanovništvo, od ranije je bilo poznato, imalo različita očekivanja od velikog ratnog okršaja koji će donijeti smrt milionima ljudi i dramatično promijeniti političku kartu Evrope. Nakon početne suzdržanosti, Osmansko carstvo je ušlo u Veliki rat na strani Centralnih sila (Njemačkog carstva i Austro-Ugarske), a osmanski vladar, sultan/halifa, proglasio sveti rat – *džihad* – i pozvao sve muslimane u borbu protiv “zločinačkih neprijatelja islama”, okupljenih u taboru sila Antante (Britansko carstvo, Francuska i Rusija), a posredno i njihovih saveznika, uključujući države o čijim je osvajачkim ratnim pohodima dvije godine ranije euforično pisalo spomenuto bosansko srpsko glasilo. Dužnost svetog rata se, dakako, odnosila i na muslimane Bosne i Hercegovine, koji su tako od konca 1914. učestvovali u ratu na dvostrukoj osnovi: kao podanici austrougarskog vladara i kao pripadnici muslimanskog *ummata*

kojeg je “zastupao” sultan/halifa u Istanbulu. U ovom radu donosimo nekoliko bilješki o proglašenju džihada na prostoru Okružja tuzlanskog, na kojem je živjela brojna muslimanska populacija i koji je bio u neposrednoj blizini zemlje kojoj je Austro-Ugarska objavila rat 1914. godine – Kraljevine Srbije.

U RAT PROTIV “NEPRIJATELJA MUSLIMANA I HILAFETA”!

Iako je među osmanskim elitom 1914. bilo ljudi naklonjenih savezništvu sa Britancima, realnosti međunarodnih i geopolitičkih odnosa u Evropi nisu išle u prilog takvoj opciji. Britanija je već bila zaposjela Kipar i Egipat i osigurala svoj put prema Indiji. Savezništvo sa Britancima, sa druge strane, nije bilo uskladio sa teritorijalnim pretenzijama britanskog saveznika Rusije prema Osmanskom carstvu, naročito u pogledu vođenih puteva koji spajaju Crno sa Egejskim morem.⁵ Rusiji su, kako ističe Christopher Clark, kolaps i podjela Osmanskog carstva postajali “aksiomatski element” njenog strateškog promišljanja. Upravo na temelju ovakvih stremljenja ruski zvaničnici i ruska štampa su žučno reagirali na vijest da je njemački general-pukovnik Otto Liman von Sanders postavljen za komandujućeg generala osmanskog Prvog armijskog korpusa, čime je bio odgovoran i za zaštitu Moreuza i samog Istanbula.⁶ Nakon godina vojnih poraza i smanjenja osmanske državne teritorije, osmanska vlada se nadala da će temeljitom reformom ojačati svoje oružane snage, u svrhu čega je cjelokupna vojna obuka i naobrazba predata u ruke njemačkih

pogledati: Igor Despot, *Balkanski ratovi 1912.–1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, Plejada, Zagreb, 2013. Za zbivanja u Bosni i Hercegovini za vrijeme Balkanskih ratova pogledati: Dževad Juzbašić, *Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, CXVI/35, Sarajevo, 2002, 459–473.

4 Vidjeti: Adnan Jahić, “Nacionalno-politička orijentacija muslimanskih listova u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave (1906–1914)”, *Historijska misao*, Društvo historičara Tuzlanskog kantona, Odsjek za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli, br. 4, Tuzla, 2018, 135–148.

5 Donald Quataert, *The Ottoman Empire, 1700–1922*, second edition, Cambridge University Press, Cambridge – New York, 2005, 60.

6 Christopher Clark, *The Sleepwalkers. How Europe Went to War in 1914*, Harper Collins, New York, 2012, 338–339.

vojnih savjetnika, što je oblikovalo kontekst ulaska Osmanskog carstva u rat na strani Centralnih sila, krajem oktobra 1914. godine. Iako se općenito smatra da je ovaj njemački vojni angažman – naročito uloga Limana von Sandersa – imao odsudnu ulogu u uvlačenju neodlučnog Osmanskog carstva u vrtlog Prvog svjetskog rata, neka istraživanja ukazuju da su Osmanlije ušle u rat prije svega da bi osigurale svoju političku samostalnost u odnosu na velike sile, vjerujući da upravo savezništvo sa Centralnim silama nudi najveću priliku za ostvarenje tog cilja.⁷ Čelni ljudi mladoturskog rukovodstva Enver-paša i Talat-paša, kao nositelji stvarne političke moći u Osmanskom carstvu, vjerovali su da bi se osiromašeno i nestabilno Osmansko carstvo na krilima brze njemačke pobjede u Velikom ratu moglo izvući iz krize, obnoviti se i ponovo steći dostojno mjesto u evropskoj porodici naroda i država.

Da bi se ulasku u rat osigurala odgovarajuća politička i motivacijska osnova, u državi čiji su stanovnici bili umorni od ratovanja, u kojoj nije postojao široki konsenzus u pogledu ratnog savezništva sa Nijemcima, sultan Mehmed Rešad V pozvao je muslimane u sveti rat – džihad – nastavljajući praksu svojih pretходnika, koji su nerijetko svoje osvajačke i svjetovne ciljeve zaogrtao ruhom vjerskog ratnog poduzeća. O proklamaciji džihada se prvo vijećalo, a zatim je pripremljena u formi pet pravnih mišljenja ili fetvi (*fetwā*), odobrena od strane 29 vjerskih autoriteta, formalno blagoslovljena od strane sultana, primljena

od strane članova osmanskog zastupničkog doma, predstavljena na zatvorenoj ceremoniji političkim, vjerskim i vojnim uglednicima 11. novembra 1914., da bi je zatim, uz veliku pompu, tri dana poslije, javno pročitao zaštitnik fetve (*fetwā-emīn*) Ali Haydar Effendi pred velikom masom ljudi koja se okupila ispred džamije Mehmeda Fatiha u Istanbulu.⁸ Istog dana je bečki *Neue Freie Presse* na udarnom mjestu prenio sultanov ratni manifest: *poput lavova jurišajte na neprijatelja, jer životi tristo miliona muslimana – koje putem svete fetve pozivam u sveti rat – ovise o vašoj pobjedi! Prate vas želje i molitve tristo miliona "nevinih i potlačenih vjernika" koji se obraćaju Gospodaru svjetova oko Kabe, u džamijama, u mesdžidima*.⁹ U izjavi specijalnom dopisniku *Berliner Tageblatt* iz Istanbula šejhul-islam Mustafa Hajri optimistično je najavio nešto poput totalnog rata svih muslimana protiv "neprijateljskih carstava".¹⁰ Makar su Osmanlije i ranije, u različitim prilikama, objavljivale džihad "neprijateljima islama", džihad 1914. bio je dodatno problematičan ima li se u vidu duboka umiješanost njemačkih imperijalista i orijentalista u njegovu afirmaciju i promociju, kao i činjenica da su Osmanskim carstvom s početka Velikog rata upravljali sekularistički i prozapadnjački nastrojeni mladoturci – kojima je sveti rat, očigledno, bio tek važan taktički korak kako bi se mobilizirale religiozno nastrojene muslimanske mase u svrhu predstojećeg ratnog napora.

7 Niles Stefan Illich, *German Imperialism in the Ottoman Empire: A Comparative Study*, Doctoral dissertation, Texas A&M University, USA, 2007, 188–189.

8 Mustafa Aksakal, "The Ottoman proclamation of Jihad", u: *Jihad and Islam in World War I. Studies on the Ottoman Jihad on the Centenary of Snouck Hurgronje's "Holy War Mady in Germany"*, ed. Erik Jan Zürcher, Leiden, 2016, 56.

9 "Verkündigung des Heiligen Krieges.", *Neue Freie Presse*, Nr. 18041, 14. November 1914, 1.

10 "Već znaju stotine hiljada hadžija, koji se kreću ka svetim mjestima iz Meke u Medinu, za donijetu fetvu. Poput mikroba, napadat će tijela neprijateljskih carstava, posebno Engleske i njihovih kolonija, neprestano i posvuda razjedajući njihovu koštanu srž, u Iranu, kao i u afričkim kolonijama, zapovijed džihada rastakat će žilu kucavicu naših neprijatelja i svih koji ih podržavaju; pa i onih koji bi u budućnosti mogli biti na vašoj strani." "Eine Unterredung mit dem Scheich-ül-Islam.", *Berliner Tageblatt*, Nr. 584, 16. November 1914, 1.

“ZA POBJEDU AUSTRIJSKOG I TURSKOG ORUŽJA”

Poziv na sveti rat imao je odjek među muslimanima širom svijeta, uključujući muslimane Bosne i Hercegovine, koji su odmah po njegovom objavljivanju pohrlili očitovati svoje zadovoljstvo sultanovim aktom i predstojećim vojnim savezništvom osmanskog sultana i njihovog vladara, austrougarskog cara i kralja Franje Josipa. Tuzlanski muftija hafiz Ibrahim ef. Maglajlić “i ostali bosanski odličnici” poslali su sultanu telegram u kojem su ga uvjerali da je vijest o ratu, što ga je sultan poduzeo “protiv tlačitelja Islama”, obradovala srca svih vjernika, tim prije što je borba koju sultan zajednički vodi “za zaštitu čovječnosti i Islama” sa njegovim saveznicima suverenima carem Franjom Josipom i carem Vilimom II “probudila iz sna” sve

muslimane – pozivajući ih da ispune svoju dužnost i sudjeluju u svetom ratu.¹¹ Ovaj narativ će oblikovati raznolike patriotski intonirane propagandne sadržaje i oglašavanja bosanskomuslimanske vjerske elite, koja je odmah po započinjanju rata izrazila snažnu i nedvojbenu podršku Habsburškoj monarhiji i pozvala sve bosanskohercegovačke muslimane da ne žale žrtve u borbi za cara i domovinu.¹² Težište narativa bilo je čvrsto savezništvo između austrougarskog vladara i osmanskog sultana i halife kojim je, u imaginaciji onovremenih Bošnjaka, sretno prevladana neugodna dihotomija “privremenog” i “stalnog” vladara i narodu data blagodat da ga štite moć i slava dvojice vladara – kojim iskazuju podaništvo kao bosanskohercegovački zemaljski pripadnici (caru i kralju) i kao muslimani (sultanu/halifi).¹³

11 “Bosansko-hercegovački muslimani i sveti rat”, *Sarajevski list*, br. 281, 4/17. novembar 1914, 2.

12 Vidjeti: Adnan Jahić, “Krug nade i razočaranja – bosanskomuslimansko vjersko vodstvo i Veliki rat (1914.–1918.)”, *Vrhbosnensia*, Katolički bogoslovni fakultet Univerziteta u Sarajevu, XIX, br. 2, Sarajevo, 2015, 301–318.

13 Vjerski i politički prvaci, demonstrirajući svoje opoziciono držanje prema okupacionoj upravi, nerijetko su isticali nepovredivost sultanovog prava nad Bosnom i privremeni karakter austrougarske vladavine u okupiranoj pokrajini. Karakterističan primjer insistiranja na sultanovom pravu nad Bosnom je Izjava (*Takrir*) hafiza Sulejmana ef. Šarca, Muniba Korkuta i Salih Alajbegovića od 1. januara 1908., u kojoj je istaknuto da je sultanovo suverenstvo nad Bosnom i Hercegovinom “i dan danas netaknuto”, temeljem čega su stanovnici Bosne i Hercegovine još uvijek “podanici turskog carstva”. Vidjeti: Nusret Šehić, *Autonomni pokret Muslimana za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini*, Svjetlost, Sarajevo, 1980, 263. U zbornom izvještaju Zemaljske vlade u Sarajevu od 17. septembra 1907. o proslavama stupanja na prijesto sultana Abdulhamida II navodi se kako su, kao i u drugim mjestima, u Gračanici godišnjicu sultanovog stupanja na prijesto proslavili ne samo muslimani, nego i pravoslavni Srbi. Pošto su vlasti unaprijed zabranile ove proslave, mnogi građani obiju konfesija bili su kažnjeni globom. Takav slučaj se desio sa trgovcem iz Gračanice Tošom Ivaniševićem, koji je protiv uzete mu globe u visini od 100 kruna podnio žalbu Okružnom predstojniku u Tuzli. U žalbi je navedeno da je car Franjo Josip “privremeni gospodar ovih zemalja” (Bosne i Hercegovine), a da u Novopazarskoj konvenciji iz 1879. “razgovjetno piše” da se činom okupacije ni najmanje ne krnje suverena prava Njegovog Veličanstva Sultana nad Bosnom i Hercegovinom. Kao Sultanov “pravni podanik”, Ivanišević je ocijenio osudu nezakonitom i zatražio povrat oduzetog novca. U septembru 1908. vladin konfident je izvjestio iz Tuzle kako je u Čaršinskoj džamiji Mustafa ef. Demirović održao govor u kojem je ushićeno govorio o 32. Džulusi humajunu – 32. godišnjici stupanja na carski prijesto padišaha Abdulhamida II – te o Ustavu i proglašenim slobodama Turskog carstva, “a pod koje i mi spadamo i mi smo njegovi podajnici a ne ovdašnjeg sadašnjeg vladara”. Padišah Abdulhamid II jedini je pravi gospodar i vladar muslimana Bosne i Hercegovine, a njima je braniti “naše pravo i naše carstvo”. Svi bosanski muslimani trebaju svesrdno zaiskati i zaplakati Allahu dž.š. “da nas Bog ovog jarma i dušmanluka [austrijskog] izbavi”. Primjeri navedeni u: Arhiv Tuzlanskog kantona (ATKT), Tuzla, Zbirka: Ispisi iz povjerljivih arhiva Okružne oblasti u Tuzli 1878 – 1908. godine. Preveo i priredio: Vojislav Bogićević. Br. 712 i br. 732. Nakon aneksije Bosne i Hercegovine, a naročito poslije Balkanskih ratova, nije više bilo govora o “jarmu i dušmanluku”, a car Franjo Josip je nazivan “istaknutim prijateljem muslimana”. Muslimanski list *Vakat* je poslije atentata na prijestolonasljednika Franju Ferdinanda i njegovu suprugu Sofiju pisao da je bosanskohercegovačkim, a naročito sarajevskim muslimanima žao “što nam i ovaj put nijesu dopustili, da se mi pobrinemo za sigurnost Njegova i njezina života, kao i onda, kad je Njegovo Veličanstvo [car Franjo Josip] prije četiri godine dolazilo u Bosnu. Onda nas je bilo 500, koji smo svojim

Odmah po izbijanju rata u džamijama širom Bosne i Hercegovine su učene dove za pobjedu Centralnih sila, a nakon ulaska Velike Britanije u rat, 15. augusta 1914., u Carrevoj džamiji u Sarajevu je, prema dogovoru zemaljskog poglavara generala Oscara Potioreka sa reisul-ulemom Džemaludinom ef. Čauševićem i vakufskim direktorom Šerifom Arnautovićem, poslije molitve za cara Franju Josipa učena i dova protiv Britanaca.¹⁴ Istaknuti publicista Hasan Rebac pisao je nakon rata kako je ulaskom Osmanskog carstva u rat na strani Centralnih sila pojačana euforija među bosanskim muslimanima na način da su oni bili svom dušom “za pobjedu austrijskog i turskog oružja”. U dovama po džamijama molilo se za pobjedu nad Srbijom i njenim saveznicima, a široki slojevi muslimana su vjerovali da je sultan napravio ugovor sa Austrijom da, u slučaju pobjede Centralnih sila, Bosna i Hercegovina pripadne Turskoj.¹⁵

Svjesna važnosti proglašenog džihada kao motivacijskog faktora u borbi svojih bošnjačko-muslimanskih vojnih obveznika, austro-ugarska vlast je insistirala da se široke mase što bolje upoznaju sa sadržajem i smislom sultanovih odluka, dok je vladina štampa o osmanskim ratnim operacijama pisala kao o “islamskom svetom ratu”. Nakon što je službenim putem od šejhul-islama Mustafe Hajrija dobio fetvu i poslanicu o džihadu, reisul-ulema Čaušević je pozvao sve muftije i uglednike u Sarajevo, a posebnom okružnicom pozvao muftije i šerijatske sudije da započnu prikupljanje priloga za vojsku.¹⁶ U

petak, 11. decembra 1914., pred masom od preko 3.000 ljudi koja je ispunila džamiju, harem i okolicu Begove džamije u Sarajevu, nakon džumanske hutbe i proučenog ašera iz sure *El-Feth* (Pobjeda), reisul-ulema Čaušević se u svom svečanom odijelu sa žutom svilenom trakom oko ahmedije uspeo na mimber i dostojanstveno pročitao šejhul-islamovu poslanicu – u turskom originalu i u prijevodu na bosanski jezik – u kojoj je, pored ostalog, stajalo:

Pravednim je sudom istorije utvrđeno, da je Rusija zločinački neprijatelj Islama i neumitni dušmanin Islama. Rusiji su se u tim njezinim podlim ciljevima i zločinačkoj politici pridružili još Engleska i Franceska sa svojim pomoćnicima, podupiračima.

Njima svima je najglavnija svrha, da iz ratnog požara, što su ga svi skupa potpirili, prospu otrovne iskre u srca svih Muhamedovih sljedbenika i da uzdrmaju uzvišeni islamski hilafet.

Prema tome su oni iz zasjede svom silom navalili i s kopna i s mora na Osmanlijsko Carstvo i time pokazali, što im je u duši. Da se osujete ove njihove namjere, koje zasijecaju u opstanak Islama i da se Božijom pomoći posluži jačanju, veličini i napredovanju islamskog svijeta, izdane su uzvišene fetve o svetoj dužnosti džihada, koja pada općenito na sve muslimane tijelom i imetkom.¹⁷

Nakon pročitane poslanice reisul-ulema Čaušević je upoznao prisutne sa svojom okružnicom muftijama, šerijatskim sudijama i kotarskim vakufsko-mearifskim povjeren-

prsimu čuvali život Njegova Veličanstva i 500 napetih browninga čekalo je samo da se ko makne pa da ga na komande raznesemo”. “Atentat na prijestolonasljednika.”, *Vakat*, br. 143, 29. juni 1914, 1. Vidjeti također: Gazi Husrev-begova biblioteka (dalje: GHB), Sarajevo, Arhiv Islamske zajednice (dalje: AIZ), Fond: Muftijstvo tuzlansko (dalje: MT), 46/14. Muftija Maglajlić – Kabinetskoj kancelariji Njegova veličanstva, 1. juli 1914. Također: GHB, AIZ, MT, 324-14 (53). Dopis Kotarskog vakufsko-mearifskog povjerenstva u Gračanici od 8. jula 1914. u vezi zahtjeva muslimanske ehaliye Gračanice da se održi “zagrobna dova” za umorene prijestolonasljednika Franju Ferdinanda i njegovu suprugu.

14 Z. Šehić, *U smrt za cara i domovinu*, 90.

15 Hasan M. Rebac, “Srbi muslimanske vere u Bosni Hercegovini (politička prošlost)”, *Letopis Matice srpske*, knj. 306, sv. 2–3, Novi Sad, 1925, 115–116.

16 Z. Šehić, *U smrt za cara i domovinu*, 110.

17 “Proglašenje džihada u Bosni i Hercegovini.”, *Sarajevski list*, br. 306, 29/12. novembar/decembar 1914, 3.

stvima u Bosni i Hercegovini u kojoj je naveo da su bosanskohercegovački muslimani dužni odazvati se džihadu i tijelom i imetkom te je izrazio zadovoljstvo što je i njima pružena "ovaka zgodna prilika" da se, služeći u hrabroj i junačkoj vojsci Austro-Ugarske, oduže imperativu džihada. Prisutne je uputio da mogu izvršiti materijalni džihad davanjem milodara za "Hilali-Ahmer" (Crveni polumjesec), čime se pomaže "našem uzvišenom hilafetu". Poslije završene ceremonije mnogi građani su otišli u Rijaset da dadnu svoj prilog za "Hilali-Ahmer".¹⁸

Nakon što je održana centralna ceremonija proglašenja džihada u Sarajevu, slične svečanosti su bile upriličene na lokalnim razinama, u okružnim i kotarskim središtima, uz prisustvo uleme i mjesnih uglednika kojima je ova manifestacija bila nesvakidašnji događaj. Sačuvana arhivska građa Islamske zajednice baca svjetlo na svečanosti proglašenja džihada na području Okruga Tuzla. Muftinski ured za Okružje tuzlansko u Tuzli uputio je 21. decembra 1914. godine proglas *Muslimanima* grada i kotara Tuzle u kojem ih je obavijestio da će se 25. decembra 1914. iza klanjanja džume namaza proučiti u Čaršinskoj džamiji u Tuzli uzvišene fetve sa proklamacijom visokog Mešihata o džihadu svih muslimana, "pa tom prilikom će se džihad (sveti rat) i za ovdašnje muslimane kao farz-iajn (sveta dužnost) proglasiti".¹⁹ Dva dana kasnije, 23. decembra, okružni muftija hafiz Ibrahim ef. Maglajlić obratio se Mjesnom vojnom zapovjedništvu u Tuzli sa molbom da o predstojećoj svečanosti obavijesti voj-
nike muslimane, kako bi mogli "ovoj vjerskoj svečanosti pristupiti".²⁰ Program proglašenja džihada u Tuzli bio je sličan ceremoniji u Sarajevu. Nakon hutbe i klanjanja džume

namaza, koje je imao obaviti imam Čaršinske džamije hafiz Zekerijja ef. Ibrišimović, planirano je učenje sure *El-Feth*, a zatim muftijino penjanje na mimber kako bi pročitao fetve i poslanicu visokog Mešihata. Svi aranžeri su dobili posebna uputstva koja su podrazumijevala da su, pored ostalog, sve džamije u gradu Tuzli, kao i sve vjerske i vakufske institucije, morale biti okićene zelenim bajracima, a Čaršinska džamija imala se temeljito očistiti i pripremiti za dolazeću svečanost, uključujući blagovremeno stiranje hasura i drugih čistih prostirki. Tačno kada salla zauči iz vakufskog povjerenstva u pravcu džamije imali su poći muftija Maglajlić sa ilmijom, vakufskim povjerenstvom i džematskim medžlisom, zauzimajući mjesto oko mimbera, a do njih ostali svijet okrenut licem prema mimberu. Po svršetku ceremonije "izlazi ehaliya iz džamije poredavši se po mogućnosti u dva safa sa dvije strane, dok muftija izađe iz džamije i prođe sa hejetom u vakufsku dairu". U dairi muftija sa odborom odmah započinje sa upisivanjem *iane* za "Hilali-Ahmer", te se pozivaju svi muslimani da pristupe.²¹

Istog dana kada je održana proslava proglašenja džihada u Tuzli, ceremonija u povodu džihada održana je u Gračanici, a na osnovu Okružnice koju je muftija Maglajlić poslao svim kotarskim vakufsko-mearifskim povjerenstvima na prostoru Okružja tuzlanskog 18. decembra 1914. Tri dana nakon održane svečanosti Kotarsko vakufsko-mearifsko povjerenstvo u Gračanici izvijestilo je Muftinski ured za Okružje tuzlansko da je u Gračanici po imenovanom povjereniku šerijatskom sudiji Huseinu ef. Joldiću "na najdostojniji način džihad javno u džamiji proglašen". Povjerenstvo je primijetilo da je

18 Isto.

19 GHB, AIZ, MT, 285/15. Proglas tuzlanskog muftije Maglajlića. *Farzi ajn* – islamska obaveza svakog muslimana ponaosob.

20 GHB, AIZ, MT, 285/14. Slavnom mjesnom vojnom zapovjedništvu.

21 Isto. Proglas tuzlanskog muftije Maglajlića. *Salla* – učenje mujezina prije džume. *Ehaliya* – narod. *Saf* – red. *Daira* – dvorana za primanje, skup, zbor. *Hejet* – odbor, grupa, društvo. *Iana* – prilog.

“kako građana tako i seljaka iz područja ovog kotara sva sila kod proglašenja prisutno bilo”. Dodalo je kako mu je, međutim, upalo u oči, “a i građana se je neugodno dojmilo”, da ni od strane Kotarskog ureda ni inog činovništva niko nije bio prisutan na ceremoniji, premda ih je Povjerenstvo dopisom br. 520 od 23. decembra 1914. pravovremeno “i blagohotnog prisustvovanja i znanja radi obavjestilo”.²² Muftinski ured je 9. januara 1915. poslao odgovor Kotarskom vakufsko-mearifskom povjerenstvu Gračanici u kojem je naveo kako “upadica” u pogledu neprisustvovanja službenih osoba prigodom proglašenja džihada u Gračaničkom kotaru ne daje osnove nikakvoj sumnji, jer, kao prvo, tim činom se muslimanima pruža najveće povjerenje, a, kao drugo, istog dana, 25. decembra, “dogodio se je njihov božić, što su ga kod svojih kuća slavili, te im je vrlo teško bilo prisustvovati [proglašenju džihada]”. Konačno, dodao je Muftinski ured, proglašenje džihada “ujedno je vjerska stvar, te nespada [sic] ni u kakve političke ceremonije”. Na kraju dopisa je istakao da je dotični Ured znao “da oni tom proglašenju neće prisustvovati”, ali da, poznavajući neke kotarske predstojnike, nije želio da u slučaju Gračanice ne budu u programu, makar ih u samom okružnom središtu Tuzli niko nije obavijestio o ceremoniji.²³

Da je objašnjenje Muftinskog ureda u Tuzli bilo osnovano potvrdio je slučaj Bijeljine, gdje je svečana ceremonija proglašenja džihada održana 12. februara 1915. godine, dakle nekoliko sedmica kasnije u odnosu na Tuzlu i druge kotareve, što je omogućilo da svečanosti prisustvuju i službenici i zvanice drugih vjera. Ovo odgađanje ceremonije, izvijestilo je Kotarsko vakufsko-mearifsko povjerenstvo u Bijeljini reisul-ulemu Čauševića i muftiju Maglajlića, desilo se uslijed či-

njenice da se u decembru 1914. Bijeljina nalazila “u vrlo kritičnom položaju” te je skoro sav svijet otišao iz grada i odselio se u druga mjesta. Kada je došlo povoljno vrijeme sastali su se ugledni bijeljinski muslimani i odlučili da proglašenje džihada u gradu obavi potpredsjednik Povjerenstva Abdulah Latif Bulić,²⁴ s obzirom da je skoro cijelo vrijeme rata gradski muderis bio odsutan iz Bijeljine. Povjerenstvo je navelo da je “sve najljepše ispalo” i da je Bulić svojim lijepim govorom “upravo zadivio prisutne”. Proglašenju svetog rata prisustvovala je “sila muslimana”, a od inovjeraca bili su svi oficiri iz brigade sa svojim starješinom general-majorom, kao i oružnički starješina i predstavnici ostalih vojnih oblasti, dok je političku oblast zastupao kotarski predstojnik baron Benko sa svojim osobljem. Poslije ceremonije pristupilo se sakupljanju priloga za “Hilali-Ahmer” i odmah je preko 2.000 kruna “među ovo malo svijeta u Bijeljini skupljeno”. U odbor za prikupljanje priloga su izabrani: načelnik Bijeljine Ibrahim-aga H. Salihović, Salih-aga Čolić, Jusuf-aga Abdulahović, Omer-beg Salihbegović, Zija-beg Pašić, Sulejman-beg Mehmedbegović, Ibrahim-beg Zulfikarpašić, Mujaga Vodeničarević i Abdulatif Bulić.²⁵

Pozivi na džihad “tijelom i imetkom” bili su u skladu sa naporima bosanskohercegovačke Zemaljske vlade i drugih razina vlasti koje su nastojale potaknuti Bosance i Hercegovce na maksimalnu žrtvu za “cara i domovinu”, a u čemu su ih podržavale i vjerske vlasti muslimana Bosne i Hercegovine. Tuzlanski muftija Maglajlić je 27. jula 1914. pozvao svu *Braću muslimane* da “u ovom iznimnom stanju” (uoči rata) budu neograničeno privrženi i lojalni “prama vladalačkom domu i prama upravi” i da se stavljaju putem Gradskog kotarskog ureda na raspolaganje vojnoj

22 GHB, AIZ, MT, 520/14. Slavnom Muftijskom uredu za Okružje tuzlansko.

23 GHB, AIZ, MT, 300/914. Otpremjeno 10. 1. 1915.

24 Na drugom mjestu: Abdulatif Bulić.

25 GHB, AIZ, MT, 62. Proglašenje “Svetog rata” u Bijeljini.

upravi.²⁶ Spomenuti Gradski kotarski ured u Tuzli je 31. jula 1914. uputio Okružnicu *Svim uredima i oblastima u Tuzli, Kreki i Lukavcu* u kojoj je istaknuta važnost ispraćaja “hrabrih naših sinova”, spremnih ići na ratište da tamo pokažu “kako se pobjeđuje ili mre”. Naglašena je neophodnost grupnog promišljanja i grupne žrtve: “Ozbiljni su dani; ne pita se više za probitak pojedinca; ne pita se za život ili smrt; ali se pita za zajedničko dobro, za najveći, što posjedujemo: za domovinu!”²⁷ Uslijedile su ratne godine – duge i iscrpljujuće – u kojim su bili na testu i imperativ svetog rata, i muftijin poziv na lojalnost vladaru i državi i poruka vlasti da je dobro domovine važnije od života pojedinca.

UMJESTO ZAKLJUČKA. ŠTA JE BILO?

Stoljeće izrazite historijske dinamike – opisanim akterima u ovom članku donijelo je rasplete koje je 1914. bilo teško predvidjeti. Deset godina kasnije, 1924. godine, država koja je proglasila džihad, dugovječno Osmansko carstvo, nije više postojala na političkoj karti svijeta. Dovedena na rub propasti poraznim ishodom Velikog rata, zbrisana je sa lica zemlje od strane svojih vlastitih državljana – pripadnika turskog nacionalno-oslobodilačkog pokreta na čelu sa Mustafom Kemal-pašom koji su na njenim razvalinama 1923. stvorili nacionalnu državu turskog naroda – Republiku Tursku. “Uzvišeni hilafet” više nije postojao. Ukinula ga je Velika turska narodna skupština u Ankari 1924. godine, u ime sekularnih vrijednosti nove moderne Turske. Nije više bilo vjerske vlasti koja je mogla izdavati obavezujuće fette i proglašavati džihad. Osmanska dinastija je protjerana iz Turske. Saveznika Osmanskog carstva u Velikom ratu, Njemačkog carstva i Austro-Ugarske, također više nije bilo među državama. Na njihovim ruševinama

nastale su politički nestabilne i ekonomski opterećene nacionalne države. Dinastije i carstva su nestali u metežu ratne katastrofe i revolucionarnog nasilja. Imperijalnu Rusiju je zamijenila boljševička država. General Otto Liman von Sanders, nakon što su ga Britanci držali u polugodišnjem zatočeništvu na Malti, temeljem optužbi za ratne zločine turske armije nad Grcima i Jermenima, vratio se u Njemačku i napustio vojnu službu. Bosna i Hercegovina više nije bila dijelom Habsburške monarhije. Reisul-ulema Čaušević i muftija Maglajlić su ostali na svojim položajima, ali su sada bili vjerske starješine u državi koja je nastala na krilima pobjede države protiv koje su se borili njihovi sunarodnjaci u Velikom ratu – Kraljevine Srbije. Čaušević je, svejedno, imao vjersku i moralnu obavezu da ostatke prikupljenog novca na “Hilali-Ahmer” odnese u Tursku i preda tamošnjim vlastima, što je izazvalo nezadovoljstvo i kritike dijela javnosti u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Evropom su “upravljale” države iz pobjedničkog ratnog saveza, težeći sačuvati međunarodni poredak stvoren na nametnutim ugovornim odnosima sa poraženim državama i zemljama nastalim njihovim raspadom. Samo do novog velikog zapleta.

SUMMARY THE PROCLAMATION OF JIHAD IN THE TERRITORY OF DISTRICT OF TUZLA IN 1914.

At the end of October 1914, the militarily, politically and economically weakened Ottoman Empire entered the First World War on the side of the Central Powers, with the hope that on the wings of their victory in the war it could achieve its own revival and progress in the postwar years. In order to give the entry into the war an appropriate political and motivational basis, the Sultan and Caliph Mehmed Reshad V declared the holy war – jihad – and ca-

26 GHB, AIZ, MT, 64. *Braćo muslimani!*

27 GHB, AIZ, MT, 903 (71/914). Okružnica.

lled on Muslims to fight against “sworn enemies of Islam” – countries gathered in the Entente forces, and indirectly against their allies and helpers. Jihad also referred to the Muslims of Bosnia and Herzegovina, who, fighting in the military units of the Austro-Hungarian army, were fulfilling their Muslim duty to participate “with property and life” in the holy war. This paper talks about the proclamation

of jihad in Bosnia and Herzegovina, with special emphasis on the Tuzla District, and the enthusiasm of the then Bosniak religious and civic elite who loyally and unconditionally accepted the caliph's call for jihad and called on his compatriots to every sacrifice for the benefit of the Austro-Hungarian monarchy, and the Muslim ummah as a whole.

Mirela Osmanhodžić, mag. engl. jezika i književnosti - 28 god.